

Nasıl büyük âlim olunur?

Bu sorumuzun cevabını, benzersiz bir tecrübe ve ilim hayatı yaşamış olan İmam Şafii'nin hayatında pekâlâ arayabiliriz.

Hicri 150 yılında doğan İmam Şafii 204'te vefat eder. Toplam 54 senelik ömrüne -ki miladi takvime çevirdiğimiz zaman 52 seneye düşmekte- büyük başarılar sığdırmıştır. Yaşadığı dönemin entelektüel hayatını bize bütün detaylarıyla aktarmış olması sebebiyle, yaşadığı dönemin bütün gelişmelerini, tartışmalarını, bu tartışmaların taraflarını önümüze serer. Onun geride bıraktığı bu miras olmasaydı, biz o dönemdeki ilim hayatını sağlıklı olarak, bugünkü kesinlikte tespit edemezdik.

Bu büyük âlimin kişilik özelliklerine de dikkatinizi çekmek isterim: ilme adanma, idealizm, azim, düşünceleri uğruna tehlikeleri göze alma, onurlu duruş. Hemen hatırlamalıyız: Bu özellikler, tarihimizde "büyük âlim" olarak temayüz etmiş diğer bütün isimlerde de var.

Bir âlimin, âlimler kadrosunda yerini alması için, sadece akranlarını aşmış olması yetmez. Çağları aşan bir etki meydana getirmesi gerekir. Bu yönüyle düşünüldüğünde, İmam Şafii, bu türden bir çağlar üstü etkinin hakiki sahiplerinden biridir.

Şu soru, peşine düşmeye değer: Diyelim ki, İslam tarihinin klasik döneminde bir talebe olsaydınız ve nasıl, hangi süreçlerden sonra, ne tür bir formasyon edinerek âlim olabileirdiniz? Öncelikle, sadece

FIKHHIN ARİSTO'SU OLMAK

► Bilal Aybakan

**Şafii niçin büyük âlimdir?
Fahredden-i Râzi,
Şafii'yi şöyle tanımlar:
"Mantık ilmine nispetle
Aristo'nun konumu
neyse, usul fıkhhına
nispetle Şafii'nin
konumu odur."**

yaşadığınız şehirde ya da ülkedeki değil, o alanda dünya çapındaki mevcut birikimiyle en yetkin kişilerden de ilim tahsil etmeniz gerekirdi. Bizzat o şahıslardan ders alma imkânınız yok idiye, eserleri üzerinden onların birikiminden istifade etmeliydiniz. Ama o eserleri mütalaa etmeden önce, altyapı niteliğinde bir birikime de sahip olmalıydınız. Nitekim İmam Şafii de, her defasında kendi döneminde bir alanda en önemli ismin kim olduğunu tespit ederek işe başlamış ve bizzat onlara yönelmiştir. Onların rahle-i tedrislerinden geçmiş, ilim alışverişini hep yüz yüze sürdürmüştür. Hemen hatırlayalım: Bu ilişki öyle kısa süreli de olmamıştır. O zatın ilmini bitirene, tüketene kadar yanından ayrılmamıştır. O dönemlerde bir kişinin gerçekten yetkin bir âlim olabilmesi için bu yüz yüze alışveriş bir şarttı. Bir hocanın rahle-i tedrisine girmeden, onu bizzat görmeden ilmi hakkında, "Ben falancadan ders aldım" diyemezsiniz. Sadece kitabını okuyarak da düşüncesinin boyutlarını tam olarak idrak edebilmek mümkün değildir.

Sağlam bir altyapı ve uzun bir öğrencilik

İlk eğitimini Mekke'de alan imamımızın, orada ders aldığı iki önemli isim vardır: Müslim

bin Halid ez-Zenci ve Süfyân bin Uyeyne. Her ikisi de birer otorite şahsiyettir. Bu iki zatın hadis konusundaki bilgisinden istifade eden İmam Şafii, bu alanda daha üstün bir otorite var mı yok mu diye arayışa girer. Ve Medine'de İmam Mâlik'i tespit eder. Yirmili yaşlardayken İmam Mâlik'in yanına gider. İmam Mâlik'ten 9 seneye yakın ilim tahsil eder. Bu süreç, Şafii'nin hayatının ilk dönüm noktasıdır. O güne kadar aldığı eğitimle, aslında iyi yetişmiş, artık fetva verecek donanıma sahip bir âlimken, yeniden öğrenci olmuştur. İmam Şafii'nin önemli bir özelliği de kendini tek kişiye mahkûm etmemesidir. İmam Mâlik'in derslerinden istifade ederken Medine'deki diğer âlimleri de ihmal etmemiştir. Şehirdeki diğer âlimlerden Medine Müftüsü Abdülaziz el-Mâcişûn, İbn Ezîzî'den ders alır. Âlimler arasındaki ihtilafları tespit eder, farklı görüşleri toplar kendini taklitten kurtarır.

Eleştirel bakabilme

Yıllarca önünde diz kurduğu, kendisinden ilim tahsil ettiği İmam Mâlik'in hadisleri kullanma tarzına ve yöntemine Şafii'nin ciddi eleştiriler getirmesi dikkat çekicidir. Bu noktada büyük âlim olmanın bir şartını daha görmekteyiz: eleştirel olma yetisi.

Hicri 179 yılında İmam Mâlik vefat ettikten sonra İmam Şafii beş yıla yakın Yemen'de çalışır. Kimi rivayetlere göre kadılık, kimine göreyse kâtiplik yapar. Orada düzenlerini bozduğu birileri, mevcut yönetime karşı bir ayaklanma örgütlediği suçlamasıyla onu halife Harun

İmam Şafii, hayatı boyunca araştırıp öğrenmeye devam eder. Gittiği yerlerdeki bilgileri tüketerek onlarla hesaplaşır. Hakikatin ne olduğunu bulma aşkı onda hiçbir zaman sönmez.

Reşid'e şikâyet eder. Bu olay kaderin hoş bir cilvesidir. Çünkü eğer bu olmasaydı Şafii belki de Irak bölgesine hiç gelmeyecekti. Irak'ta tutuklanır. Rakka'da yargılanır. Beraberindekilerin hepsi idam edilir. Şafii de idam edilmek üzereyken, Harun Reşid durumunu şüpheli gördüğü için Şafii'nin hükmünü vermez, bekletir. Durumu incelendiğinde iftiraya kurban gittiği anlaşılır. "Senin hakkında yanıltıldık" diyerek ve üstelik bir kese de altın vererek Şafii'yi serbest bırakır. İşte, İmam Şafii'nin Hanefi çevreleriyle tanışması bu şekilde olur. (Bu noktada bir tashih yapalım: Bazıları Şafii Irak'a gittiğinde orada Ebu Hanife vardı, diyor. Hâlbuki Ebu Hanife hicri 150 yılında, yani Şafii'nin doğduğu sene vefat etmiştir.)

Yeni yaklaşımlara açıklık

O tarihlerde Bağdat'ta bulunan İmam Ebu Muhammed Hasan Şeybâni, Hanefi ekolünü en üst düzeyde temsil eden şahsiyettir. Onun eserleri Hanefi mezhebinin omurgasını oluşturur. Şafii onunla tanışır. Rivayet eksenli bir ilim merkezinden geldiğinden dolayı, zihninde Irak bölgesine yönelik bir ön yargı mevcuttur ve oradakilere nispeten muhalif gözüyle bakmaktadır. Ama Irak'ta kaldığı sürede Şeybâni'nin ilmi birikiminden istifade eder. Bazı kitaplarını istinsah eder. Hanefi çevresinin ne kadar kitabı varsa -ki bu kitapların hepsi günümüze ulaşmış değildir- Bağdat'tan ayrılırken yanına alır. "Mekke'ye dönerken bir deve yükü kitapla döndüm, sonra bu kitapları didik didik inceledim" der.

Rivayet ve dirayet aynı potada: Fıkıh usulünün inşası

Şafii, Hanefi çevresinin fıkıh birikimini derinlemesine incelemeye devam ettikçe daha önceden onlara yönelik beslediği ön yargıların giderek zail olduğunu fark eder. Bu da onda bir transformasyon, bir ilmi dönüşüm meydana getirir. Rivayet birikimiyle dirayet birikimi, onun şahsında birbiriyle etkileşime girer. Şafii bu süreçte farklı görüşlerin hangisinin isabetli olduğunu tespit etmemizin imkânını ortaya çıkararak; düşüncenin ayarını, kalitesini, isabet derecesini belirleyecek olan bir disiplini inşa eder: fıkıh usulü. Bu ilim ilk defa İmam Şafii tarafından ortaya konmuştur. O bu birikime, Mekke, Medine ve Irak birikiminin farkına vararak ulaşır.

İmamımız, hicri 186'dan 195 yılına kadar Mekke'de kalır. Bu süre zarfında Hanefi çevresinin birikimiyle hesaplaşır. Harem-i Şerif'te ders vermeye başlar. Derslerinde rivayet ve dirayeti, birbiriyle barışık olarak sunabilmenin yolunu bulur. Ders halkasına katılan en önemli öğrencilerinden biri Ahmed bin Hanbel'dir. Süfyân bin Uyeyne'den ilim tahsil etmek için Mekke'ye geldiğinde Harem-i Şerif'teki ders halkasında Şafii'yi görür. Onun dersinde rivayet ve dirayet olduğunu, farklı bir bakış açısıyla aşına olunmayan bir ilim tarzı uyguladığını fark eder. Mekke'de kaldığı süre boyunca ders halkasının başköşesinde öğrenci olur. Arkadaşlarına da "Süfyân'ın bilgisini kaçırsak o bilgiyi başka hocalarla telafi etme

İmam Şafii kendi döneminde bir alanda en önemli ismin kim olduğunu tespit ederek işe başlamış ve bizzat onlara yönelmiştir. Onların rahle-i tedrislerinden geçmiş, ilim alışverişini hep yüz yüze sürdürmüştür.

imkânımız var. Ama eğer bu kişinin ilmını kaçırırsak bu bilgiyi telafi imkânımız yok, çünkü onun benzeri yok" diyecektir.

Opus Magnum'u yazma çağı gelmiştir

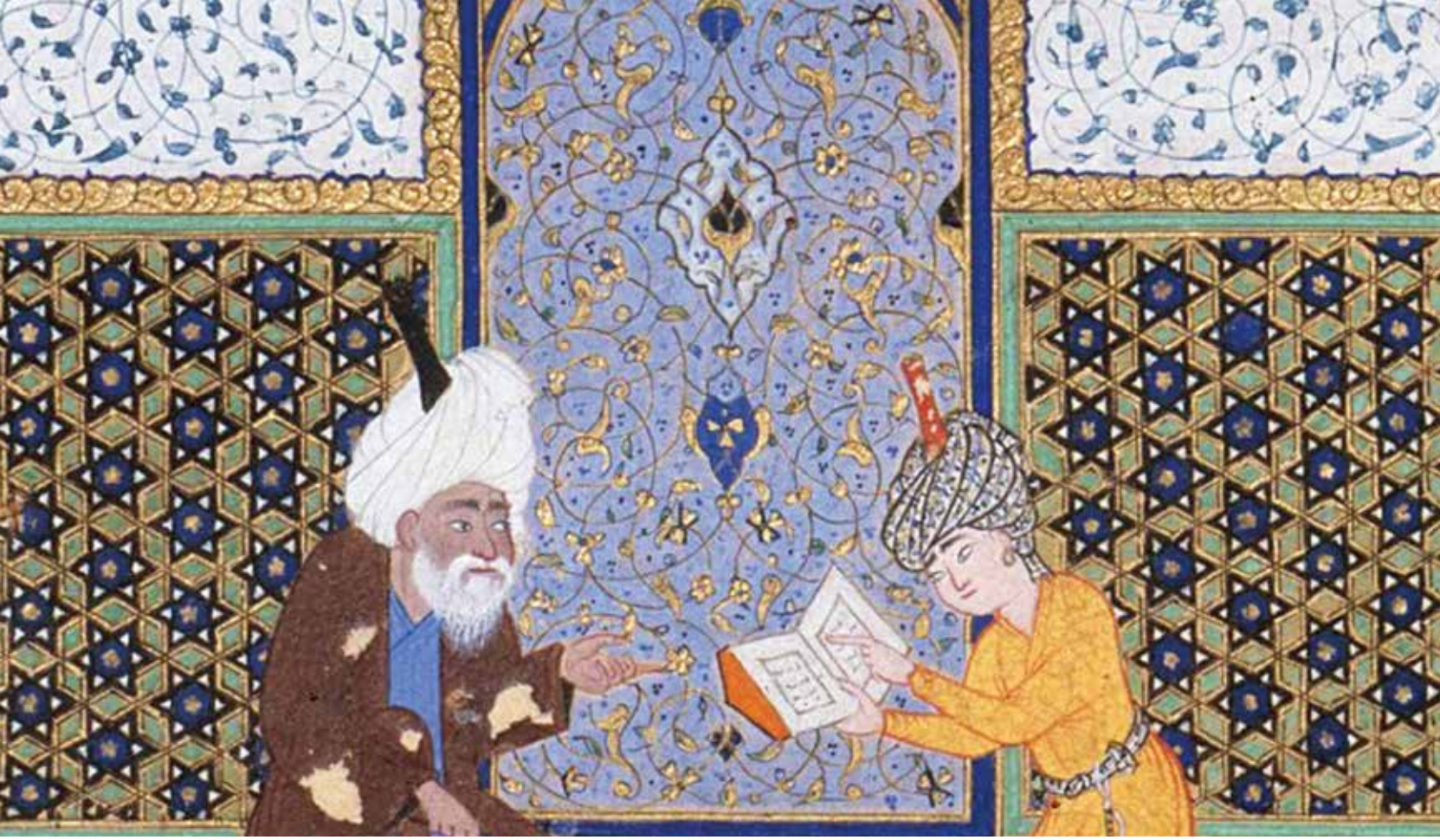
İmam Şafii derslerini verirken, İmam Mâlik'in Basra'ya gitmiş bir öğrencisi Abdullah Mehdî'den mektup alır. O bölgedeki kelim yanlılarının spekülâtif düşünceye kendilerini kaptırmış olduklarını ve bazı sorularına cevap veremediğini yazar. Dirayet tecrübesi olmadığı için onların karşısında yetersiz kaldığını belirterek Şafii'den yardım ister. Gelen talep üzerine Şafii ona şu anda bir cilt büyüklüğündeki *er-Risale*'sini yazar. Eser, Abdullah bin Mehdî'nin Basra'dan isteği üzerine yazılmış bir mektuptur. Şafii'nin mektubu kendisine ulaşan Mehdî, bir solukta bitirene kadar ara

vermeden okur. Kitaptan edindiği birikimle oradakiler karşısında cevap imkânı yakalar.

Şafii 195'te Bağdat'a geri döner. 189'da Bağdat'ta Şeybânî vefat etmiştir. Şeybânî'nin öğrencilerinin Şafii ile başa çıkabilmeleri mümkün değildir. Onun fıkıh yapma tarzı diğerlerini ciddi anlamda sıkıntıya sokar. Rekabette zorlanırlar. Şafii, iki sene orada kalır. O dönemde Reşid'in oğulları arasında siyasi bir mücadele vardır. Bu kargaşada ilim yapma imkânı bulamayan Şafii, mecburen Mekke'ye geri döner. Birkaç yıl sonra tekrar Bağdat'ı hâlâ ilim yapılamayacak bir ortam olarak görür ve Mısır'a gider.

Hep yeni kalmak: Bitmeyen bir güncelleme

Mısır'a gittiğinde onu soylu bir zât, Abdülhakem, evinde ağırlar. Evinde Mâlikî

mezhebinin temelini oluşturan kitaplar vardır. Şafii bunları da inceler ve bunlardan istifade eder. İlmine hiçbir zaman sınır koymaz. İmam Mâlik, Mısır'da öğrencileri tarafından neredeyse tabulaştırılmıştır. Başta Şafii'nin fikirlerini kabul etmezler, kuru bir taklitçilik içindedirler. Şafii bu durumu görünce çok rahatsız olur. Onlara, "İmam Mâlik'i iyi tanırm, ondan 9 sene ders aldım. Hocamı severim ama hakikati ondan daha çok severim" der. Kendi hocasının Mısır'daki anlayışına karşı eleştiride bulunmaya başlar. Bu, Şafii için yeni bir dönüm noktasıdır. Mısır'a gelene kadar geliştirdiği anlayışı sürekli günceller. Kendisi de öğrencilerine, "Bundan önceki görüşlerimin üzerini çizin" der. Üsuldeki bazı değişikliklerin furu'a yansımalarında, bu yansıma biçimlerini öğrenciler doğru tespit edemezler diye, onlardan eski yöntemini görmeyen gelmelerini ister. Mısır'da 5 seneye yakın kalır. Bu süre içerisinde hummalı bir

telif ve tedris faaliyeti yürütür. Gündüz Fustat (eski Kahire) Mescidi'nde ders verir. İmam Mâlik'e muhalefeti dile getiren bir risale olarak *İhtilafü Malik ve Şafii* isimli eserini yazar. Mısır'daki son beş yılını dolu dolu geçirerek Şafii mezhebinin çekirdeğini teşkil edecek telifatı üretir. Bu arada, kafasına takılan soruları Kur'an'ın ayetlerinde bulana kadar defalarca hatmeder. Ciddi bir şekilde Kur'an'la haşır neşir olur.

Fıkhın Aristo'su olmak

Şafii niçin büyük âlimdir? Fahreddin-i Râzi, Şafii'yi şöyle tanımlar: "Mantık ilmine nispetle Aristo'nun konumu neyse, usul fıkhına nispetle Şafii'nin konumu odur." Şafii, siyasetin ilim üzerindeki etkisini imkân ölçüsünde azaltmak ister, bunu da derin bir siyaset

olarak yapar. Müslümanları Peygamberimiz ve Kur'an'da birleştirmeyi amaçlar.

Hayatı boyunca araştırıp öğrenmeye devam eder. Gittiği yerlerdeki bilgileri tüketerek onlarla hesaplaşır. Hakikatin ne olduğunu bulma aşkı onda hiçbir zaman sönmez. Tıpkı bir arının yaptığı gibi, Şafii de dönemindeki bütün merkezleri dolaşır, en yetkinlerinin birikimlerini en üst düzeyde tahsil ederek potasında birleştirir ve kendine özgü bir fıkhı anlayışı inşa eder. Şafii'yi Şafii yapan budur.

Günümüzde İslam coğrafyasında kısır bir çekişme var. Farklı mezheplere sahip insanlar fanatikleşmiştir. Bu sağlıklı olmadığı gibi İslami de değildir. Bakın Mâlik-Şafii-Şeybâni (Ebu Hanife)-Ahmed bin Hanbel arasında nasıl bir süreklilik ve irtibat vardı. Fikhetmek, onlar için birbirlerini tekrar etmek değil, birbirlerinden yararlanıp aşma azmi göstermekle ortaya çıkıyordu. Hayatları önümüzde büyük bir ders olarak duruyor.

Bilal Aybakan

Fıkhın çeşitli yönleriyle ilgili kitap, makaleler yazıyor. İbn Haldun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi kurucu dekanı.